

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

٣١٩٤٨

۱۳۲۹ / ۹ / ۱۶

دانشگاه قم

دانشکده علوم انسانی

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تسبیت مدرک

پایان نامه کارشناسی ارشد، علوم قرآن و حدیث

موضوع

بررسی نظرات استاد شهید مطهری در تفسیر و علوم قرآن

استاد راهنما

آقای دکتر محمد کاظم شاکر

استاد مشاور

خانم فتحیه فتاحی زاده

نگارش

فروغ فتاحی زاده

زمستان ۱۳۷۸

۱۳۳۰۹

۳۱۹۴۸

تقدیم:

در هنگامه‌ای که بازار ملیّت و مدنیت داغ است و سایه‌های سنگین شیخ شبهه و تملق و تعلق زیر چتر غوغاسالاری بر سر این ملت صبور و پر افتخار، سنگینی می‌کند و واژه مقدس اما تحریف شده آزادی، نردبان جاه‌طلبی و عقده‌گشایی عده‌ای گشته است، در روزگاری که بر مدار قانون و قانونمداری، آیه‌های شور و شعور و شیدایی را انکار می‌کنند و بر اندیشه‌های ناب امام راحل می‌تازند، هر آینه یاد و خاطره و مرام و منش کبوتران سینه سرخ حرم دوست و شاهدان شیدای مسلخ عشق، تسکین دهنده قلبهای حیران و مضطرب از غبار شک و شبهه و دنیاطلبی، و محکی و میزانی است برای صدق گفتار و کردار همه ارباب فضل اندیشه و مدعیان عرصه خدمت.

تقدیم به برادرم شهید محسن که شنهای داغ و تفتیده شلمچه از خون او و همزمانش تا قیام قیامت تقدس گرفت و منزلت یافت. چنان که سرزمین نینوا از خون اسطوره بزرگ آزادی و آزادگی، کربلا شد و آن واقعه عظیم در قاموس قافله تاریخ بشری حماسه جاوید عاشورا نام گرفت.

تشکر و قدردانی:

خدای یگانه را سپاس که ما را از عالم غیب به عرصه شهود آورد تا از نعمت‌های بیشمارش بهره‌ور شویم، گوهر درخشان خرد عطا کرد تا در تاریکی‌های زندگی راه را از بیراه بازشناسیم، استعداد خط و کتابت در نهاد ما گذارد تا حلقه‌های تمدن را به یکدیگر بپیوندیم و ثمره کوشش و تلاش‌های گذشتگان را به آیندگان انتقال دهیم. در اینجا وظیفه خود می‌دانم که مراتب قدردانی و تشکر خود را از دانشمند محترم، جناب آقای دکتر شاکر، استاد راهنما، که با همکاری صمیمانه و زحمتهای بی دریغ خود اینجانب را در نگارش این تحقیق یاری نمودند و سرکار خانم فتحیه فتاحی زاده، استاد مشاور، که در مراحل مختلف از راهنمایی‌های ایشان بهره‌مند بودم، ابراز نمایم. خداوند متعال به آنان توفیق روز افزون عطا کند.

«و ما توفیقی إلا باللّٰه علیہ توکلتُ و إلیه اُنیب»

چکیده:

موضوع پایان نامه، بررسی نظرات استاد شهید مطهری است که در دو بخش علوم قرآن و تفسیر نگارش یافته است. بخش اول، شامل مطالبی است که استاد در مورد علوم قرآن به طور پراکنده در آثار خویش آورده‌اند. ایشان جمعاً در مورد ده موضوع از موضوعات مربوط به علوم قرآن بحث کرده‌اند که برخی از آنها را بیش از بقیه مورد توجه قرار داده‌اند. مانند:

بحث اعجاز و وحی. در این تحقیق از آوردن مطالب تکراری خودداری شده است. بخش دوم که مربوط به تفسیر است مشتمل بر سه قسمت می‌باشد. قسمت اول در ارتباط با بررسی علم تفسیر، معرفی کتب تفسیری معروف شیعه و سنی و اشاراتی به تفاسیر انحرافی از صوفیه و باطنیه است. قسمت دوم در مورد بررسی روش تفسیری استاد شهید مطهری می‌باشد. قسمت سوم که قسمت اصلی و عمده است بررسی آیاتی است که استاد مطهری در آثار خود به طور پراکنده به تفسیر آنها پرداخته‌اند. لازم به ذکر است که استاد، تفسیر برخی سوره‌ها یا قسمتی از سوره‌ها را نیز از خود به جا گذارده‌اند که در ۷ جلد از کتب آشنایی با قرآن به چاپ رسیده است. آنچه در این تحقیق مد نظر بوده بررسی آیاتی است که به طور پراکنده توسط استاد صورت گرفته است.

واژه‌های کلیدی:

۱- استاد شهید مطهری

۲- علوم قرآن

۳- تفسیر

۴- روش تفسیری

فهرست مطالب

مقدمه ۱

بخش اول: علوم قرآن

۱- وحی ۹

۲- ناسخ و منسوخ ۲۴

۳- محکم و متشابه ۳۱

۴- اعجاز ۳۴

۵- صیانت از تحریف ۵۳

۶- ظاهر و باطن ۶۰

۷- حروف مقطعه ۶۳

۸- تعداد آیات، سور و حروف قرآن ۶۷

۹- عام و خاص ۶۸

۱۰- مطلق و مقید ۶۹

بخش دوم: تفسیر

علم تفسیر ۷۳

بررسی روش تفسیری استاد مطهری ۸۸

بررسی تفسیر آیات توسط استاد مطهری ... ۹۵

فهارس:

۳۳۲ فهرست آیات

۳۵۳ فهرست اعلام

۳۵۸ فهرست نمایه‌ها و اصطلاحات

۳۶۹ فهرست منابع

مقدمه:

استاد شهید آیه‌الله مطهری در ۱۳ بهمن ۱۲۹۸ هجری شمسی مطابق با ۱۲ جمادی الاول ۱۳۳۸ هجری قمری در قریه فریمان در یک خانواده اصیل روحانی چشم به جهان می‌گشاید. پس از طی دوران طفولیت به مکتب‌خانه رفته و به فراگیری دروس ابتدایی می‌پردازد. در سن ۱۲ سالگی به حوزه علمیه مشهد عزیمت نموده و به تحصیل مقدمات علوم اسلامی اشتغال می‌ورزد. در سال ۱۳۱۶ برای تکمیل تحصیلات خود عازم حوزه علمیه قم می‌شود و از محضر مرحوم آیه‌الله العظمی بروجردی، حضرت امام خمینی و مرحوم علامه سید محمد حسین طباطبایی و برخی اساتید دیگر بهره می‌گیرد. از سال ۱۳۴۱ که نهضت امام خمینی آغاز می‌شود استاد مطهری به طور فعال در کنار امام بوده است به طوری که می‌توان سازماندهی قیام پانزده خرداد در تهران را مرهون تلاش‌های او و یارانش دانست. پس از تبعید امام خمینی به خارج از کشور مسئولیت استاد مطهری و یارانش سنگین‌تر می‌شود. در این زمان وی به تألیف کتاب در موضوعات مورد نیاز جامعه و ایراد سخنرانی در دانشگاه‌ها، انجمن اسلامی پزشکان و مساجد مختلف می‌پردازد و به واسطه این فعالیت‌ها چندین مرتبه دستگیر شده و در زندان تک سلولی به سر برد. از مهمترین

خدمات استاد مطهری در طول حیات پر برکتش ارائه ایدئولوژی اصیل اسلامی از طریق درس و سخنرانی و تألیف کتاب می‌باشد. این امر خصوصاً در سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۷ به اوج خود می‌رسد. استاد مطهری تا پیروزی انقلاب اسلامی و پس از آن همواره در کنار رهبر عظیم الشان انقلاب اسلامی و مشاور دلسوز و مورد اعتماد برای ایشان بود. تا این که در سال ۱۳۵۸ با گلوله گروه خیانتکار فرقان به شهادت رسید. و امام و امت اسلام را در ماتمی عظیم فرو برد. حضرت امام خمینی در قسمتی از پیام خود که به مناسبت شهادت استاد مطهری دادند، فرمودند:

"... من فرزندان بسیار عزیزی را از دست داده‌ام و در سوگ او نشستم که از شخصیت‌هایی بود که حاصل عمرم محسوب می‌شد. در اسلام عزیز به شهادت این فرزند برومند و عالم جاودان تلمه‌ای وارد شد که هیچ چیز جایگزین آن نیست..."

مرحوم علامه طباطبایی نیز در قسمتی از پیام خود به این مناسبت می‌فرمایند:

"مرحوم مغفور مطهری که دانشمندی بود متفکر و محقق، دارای هوشی سرشار و فکری روشن و ذهنی واقع بین، تألیفاتی که از خود به یادگار گذاشته و تحقیقاتی که در اطراف مقاصد علمی و برهانی نگاشته و در لابلاهای کتاب‌هایش به چشم می‌خورد، اعجاب آور است."

آثار به یادگار مانده از این استاد گرانقدر تا آن درجه از اهمیت قرار دارد که حضرت امام خمینی در این باره می‌فرمایند:

"من به دانشجویان و طبقه روشنفکران متعهد توصیه می‌کنم که کتاب‌های این استاد عزیز را نگذارند با دسیسه‌های غیر اسلامی فراموش شود. آثار قلم و زبان او بی‌استثناء آموزنده و روانبخش است و مواعظ و نصایح او که از قلبی سرشار از ایمان و عقیدت نشأت می‌گرفت، برای عارف و عامی سودمند و فرحزاست."

لازم به ذکر است که به لحاظ کثرت آثار و حجم مباحث ایراد شده توسط ایشان و نیز به دلیل این که بسیاری از آثار به جا مانده، سخنرانی و خطابه بوده است لذا احتمال بروز اشتباه و اشکال نیز محتمل است و این اشکالات نمی تواند به اندیشه ناب و شخصیت علمی استاد خدشه وارد کند.

آثار استاد شهید مطهری عبارتند از:

۱- آشنایی با علوم اسلامی (ج ۱-۳)

۲- آشنایی با قرآن (ج ۱-۷)

۳- اخلاق جنسی در جهان اسلام و غرب

۴- اخلاق کمونیستی

۵- اسلام و مقتضیات زمان (ج ۱-۲)

۶- اصل تضاد در فلسفه اسلامی

۷- اصول فلسفه (ج ۱-۳)

۸- امامت و رهبری

۹- امدادهای غیبی در زندگی بشر

۱۰- انسان

۱۱- انسان در قرآن

۱۲- انسان و ایمان

۱۳- انسان و سرنوشت

۱۴- بیست گفتار

۱۵- پاسخهای استاد

۱۶- پیامبر امی

- ۱۷- پیرامون انقلاب اسلامی
- ۱۸- پیرامون جمهوری اسلامی
- ۱۹- تعلیم و تربیت در اسلام
- ۲۰- تکامل اجتماعی انسان
- ۲۱- تماشاگه راز
- ۲۲- توحید
- ۲۳- جاذبه و دافعه علی (ع)
- ۲۴- جامعه و تاریخ
- ۲۵- جهاد
- ۲۶- جهان بینی توحیدی
- ۲۷- حرکت و زمان (ج ۱-۲)
- ۲۸- حق و باطل به ضمیمه احیاء تفکر اسلامی
- ۲۹- حماسه حسینی (ج ۱-۳)
- ۳۰- خاتمیت
- ۳۱- ختم نبوت
- ۳۲- خدا در زندگی انسان
- ۳۳- خدمات متقابل اسلام و ایران
- ۳۴- داستان راستان
- ۳۵- درسهایی از قرآن
- ۳۶- ده گفتار
- ۳۷- ربا، بانک، بیمه

۳۸- زندگی جاوید یا حیات اخروی

۳۹- سیر فلسفه در اسلام

۴۰- سیره نبوی

۴۱- سیری در سیره ائمه اطهار (ع)

۴۲- سیری در سیره نبوی

۴۳- سیری در نهج البلاغه

۴۴- شرح مبسوط منظومه (ج ۱-۳)

۴۵- شرح منظومه

۴۶- شناخت

۴۷- شناخت قرآن

۴۸- عدل الهی

۴۹- علل گرایش به مادیگری

۵۰- فطرت

۵۱- فلسفه اخلاق

۵۲- فلسفه تاریخ (۱-۲)

۵۳- قیام و انقلاب مهدی

۵۴- کتابسوزی ایران و مصر

۵۵- گفتارهای معنوی

۵۶- مساله حجاب

۵۷- مقالات فلسفی (۱-۲)

۵۸- مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی

۵۹- نظام حقوق زن در اسلام

۶۰- نظری به نظام اقتصادی اسلام

۶۱- نقدی بر مارکسیسم

۶۲- نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر

۶۳- وحی و نبوت

۶۴- ولاءها و ولایتها

آثار استاد مطهری از دو ویژگی عمده برخوردار است؛ یکی اینکه این آثار با انقلاب اسلامی پیوندی ناگسستنی دارد و معرف تفکر و خط مشی این انقلاب الهی است و دیگر اینکه این آثار بارها از سوی حضرت امام خمینی (ره) مورد تایید قرار گرفته است. بدین جهت شورای نظارت طرح «مجموعه آثار» و به تعبیر عربی آن «موسوعه» را در مورد آثار استاد به اجرا در آورد و همه آثار ایشان را به حسب موضوع در چند بخش اصول عقاید، فلسفه،... تقسیم بندی کرده و در ۱۷ جلد از مجموعه آثار توسط انتشارات صدرا به چاپ رسانده است.

به لحاظ اهمیت آثار استاد، موضوع تحقیق خویش را بررسی دیدگاه‌های این استاد بزرگوار در علوم قرآن و تفسیر قرار دادم.

این تحقیق مشتمل بر دو فصل می‌باشد. فصل اول مربوط به بررسی دیدگاه‌های استاد مطهری در علوم قرآن است. استاد در آثار متعدد خویش به ده موضوع از موضوعات علوم قرآن اشاراتی داشته‌اند که عبارتند از: وحی - ناسخ و منسوخ - محکم و متشابه - اعجاز قرآن - تحریف - ظاهر و باطن - حروف مقطعه - تعداد آیات، سوره و حروف - عام و خاص - مطلق و مقید. استاد در مورد برخی

موضوعات مانند اعجاز در آثار متعدد خویش به بحث پرداخته است. از ذکر مطالب تکراری خودداری شده است. برخی مطالب آورده شده عین سخنان استاد است و برخی مطالب تلخیص و اقتباس از سخنان ایشان می باشد. سعی بر این بوده که نظرات ایشان با علماء برجسته فن مقایسه شود و در پایان برخی موضوعات به نقد نظرات استاد پرداخته شود. فصل دوم در ارتباط با بررسی دیدگاههای استاد شهید مطهری در تفسیر می باشد که مشتمل است بر:

علم تفسیر و نمونه هایی از تفاسیر انحرافی، بررسی روش تفسیری استاد مطهری و بررسی تفسیر آیاتی است که توسط استاد مطهری صورت گرفته است. استاد مطهری در تفسیر آیات به دو گونه عمل کرده اند: به تفسیر آیات به طور پراکنده در آثار خویش پرداخته اند، علاوه بر این به تفسیر برخی سوره ها یا قسمتی از سوره ها مبادرت ورزیده اند که در هفت جلد از کتاب آشنایی با قرآن جمع آوری شده است. از آنجا که در این تحقیق هدف جمع آوری و بررسی تفسیر آیات پراکنده در آثار استاد مطهری است لذا از بررسی تفسیر سوره های جمع آوری شده صرف نظر شده است همچنین از آوردن آیاتی که نکته تفسیری قابل ملاحظه ای ندارند خودداری شده است.

امید است که توانسته باشم قدمی هر چند ناچیز در راه اعتلای اندیشه ناب قرآنی و معرفی شخصیت و مقام والای این علامه بزرگ به نسل آینده جامعه، بردارم.

فصل اول:

علوم قرآنی

- مقدمه
- وحی
- ناسخ و منسوخ
- محکم و متشابه
- اعجاز قرآن
- مصونیت قرآن از تحریف
- ظاهر و باطن قرآن
- حروف مقطعه
- تعداد آیات، سور و حروف قرآن
- عام و خاص
- مطلق و مقید